# O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA LINGVOMADANIY BIRLIKLARNING O‘RGANILISHI

***Jumaniyazova Surayyo Ravshonovna***

***NavDU O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi magistri.***

**Kirish**. XIX – XX asrlar tilshunosligida tilning madaniyatga oid tarkibini tadqiq etish ko‘zga tashlana boshladi. Lingvomadaniyatshunoslik (Lingvokulturologiya) XXI asrda jahonning yetakchi yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Bugungi kunda ko‘pgina olimlar lingvomadaniyatshunoslikka doir tadqiqotlar yaratayotgani mazkur fanning istiqbolidan darak berib turibdi.

**Adabiyotlar tahlili.** Taniqli rus tilshunosi V.A.Maslova muayyan xalq yoki qardosh xalqlar tilining lingvokulturologik xususiyatlari alohida o‘rganilishi lozimligini qayd etadi [1].

Keyingi yillarda boshqa rivojlangan tillar qatori o‘zbek tilshunosligida ham lisoniy birliklarni lingvomadaniy jihatdan tadqiq etishga e’tibor kuchaymoqda. Tilshunos olima D.Xudoyberganova o‘zining “Matnning antroposentrik tadqiqi” nomli monografiyasida o‘zbek tilidagi badiiy matnlarni lingvokulturologik jihatdan tahlil qilib, xalq madaniyati, milliy-madaniy qadriyatlarning matnda aks etish masalasi yuzasidan o‘z fikr-mulohazalarini yoritib berdi [2]. Chunki badiiy matnning o‘zi ham xalqning urf-odatlari, an’analari, milliy-madaniy qadriyatlarini o‘zida aks ettiruvchi lingvomadaniy birlik hisoblanadi.

Anglashiladiki, o‘zbek tilida lingvomadaniy birliklar vazifasini faqatgina tilning leksik birliklari emas, balki ana shunday xususiyatlarni o‘zida aks ettirgan sintaktik birliklar, xususan, badiiy matnlar ham bajara olishi mumkin. Mazkur birliklar til sathining boshqa birliklaridan o‘zida milliy-madaniy semalarni aks ettirishi bilan ajralib turadi.

**Tadqiqot metodologiyasi.** Maqola mazmunini yoritishda tasniflash, tavsiflash, qiyoslash, differensial-semantik tahlil metodlaridan foydalanildi.

**Tahlil va natijalar.** Ijodkor tomonidan qo‘llangan frazeologizmlar, etalonlar, ramzlar, metaforalar, turg‘un o‘xshatishlar, nutqiy etiketlar, urf-odat va marosimga doir so‘zlar, topishmoqlar, milliy realiyalar, arxetiplar, mifologemalar, lakunalar, pretsedent birliklarni tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur birliklar matnda badiiylikni ta’minlash bilan bir qatorda xalqimizning milliy-madaniy o‘ziga xosliklarni ifodalovchi, keyingi avlodga yetkazuvchi lingvomadaniy birliklar sanaladi.

Tilshunos olima D.Xudayberganovaning “Zamonaviy tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati”da lingvomadaniy birlik (lingvokulturema)larga quyidagicha ta’rif beriladi: “**LINGVOMADANIY BIRLIK**. Lisoniy belgining ma’nosi va madaniy mazmun birikuvidan tarkib topuvchi, madaniy muhit bilan til o‘rtasidagi bog‘liqlikni aks ettiruvchi, semantikasida madaniy axborot yaqqol namoyon bo‘luvchi til birliklari. Jumladan, *frazeologizmlar, etalonlar, ramzlar, metaforalar, turg‘un o‘xshatishlar, nutqiy etiketlar, urf-odat va marosimga doir so‘zlar, topishmoqlar, milliy realiyalar, arxetiplar, mifologemalar, lakunalar, pretsedent birliklar* va b. Mutaxassislarning fikriga ko‘ra, lingvomadaniy birliklar til birliklariga nisbatan chuqurroq darajadagi birlik hisoblanadi. Lingvomadaniy birlik so‘z, so‘z birikmasi, gap va matn vositasida ifodalanishi mumkin. Lingvomadaniy birliklarga konnotativlik xos bo‘lib, u mazkur birlikni yaratgan xalqning madaniy kontekstiga bog‘liq ravishda anglashiladi.”[3]

Olimaning mazkur lug‘atida lingvomadaniy birlik sifatida keltirilgan barcha terminlarning izohi keltiriladi. Lug‘at zamonaviy tilshunoslik masalalari yuzasidan izlanish olib borayotgan filologlar, doktorantlar va magistrlar uchun manfaatlidir. Chunki tilshunosligimizda yangi paydo bo‘layotgan zamonaviy terminlar izohiga ehtiyojimiz katta.

Bundan tashqari tadqiqot jarayonida bir qator olim va olimalarimizning ilmiy izlanishlari orqali tilimizdagi lingvomadaniy birliklarga oid qarashlari bilan ham imkon qadar tanishishga harakat qildik. Jumladan, Sh.Usmanova o‘zbek

tilidagi lingvomadaniy birliklarni quyidagi guruhlarga ajratganligining guvohi bo‘ldik**:**

1. Muqobilsiz leksika va lakunalar. Har qanday til yoki dialektda boshqa tilga bir so‘z bilan tarjima qilib bo‘lmaydigan so‘zlar mavjud bo‘ladi. Bunday so‘zlarga muqobilsiz leksika deyiladi: *palov, patir surpa, do‘ppi* kabi.

Bir tildagi so‘z boshqa tillarda muqobilini topmagan o‘rinlarda har doim lakuna hodisasi voqelanadi. Lakuna (lot. lacuna – bo‘shliq, chuqurlik) tarjimada muqobili topilmagan bo‘shliq. Masalan yurist advokat ma’nosini anglatgan *lawyer* so‘zidan boshqa advokatlik kasbini turli darajalarini ifodalaydigan *attorney* “vakil”, *barrister* “oliy sud advokatlari”, *solicitor* “tashkilotlarga maslahat beruvchi advokat”, *counsel* “quyi sud advokatlari”, *counselor* “maslahatchi” degan so‘zlar mavjud. O‘zbek va rus tillarida yuqoridagilarga faqat bir so‘zgina muqobil bo‘la oladi.

2. Mifologiyalashtirilgan til birliklari. Bular arxiteplar, mifologemalar, udumlar va rivoyatlar, taomillar va urf-odatlar sanaladi.

3. Tilning paremiologik fondi. Bunga maqol va matallar kiradi. Masalan, *Mehmon kelar eshikdan, rizqi kelar teshikdan*.

4. Tilning frazeologik fondi. Masalan, *ko‘rpasiga qarab oyoq uzatmoq*. 5.O‘xshatishlar, ramzlar, stereotiplar. Masalan, *qo‘ydek yuvosh, xoch, nemislarning tartibliligi, o‘zbeklarning mehmondo‘stligi, qozoqlar qaysarligi.*

6. Metaforalar va obrazlar. Obraz so‘z bilan madaniyatning bog‘liqligi haqida asosiy ma’lumot beruvchi muhim lisoniy mohiyat sanaladi. Obrazlilik ongimizda “suratlar”ni gavdalantiradigan qobiliyatni hosil qiladigan til birliklarining real xususiyatidir.

7. Tillarning stilistik qatlami. Adabiy til va noadabiy til shakllari o‘rtasida o‘zaro aloqaning mavjudligi jamiyat madaniy tarixining barcha rivojlanish bosqichlariga o‘z ta’sirini o‘tkazadi.

8. Nutqiy muomala.

9.Nutq etiketi. Insonlarning o‘zaro munosabatida ijtimoiy va madaniy o‘ziga xos nutqiy muomala qoidalari” [4]. Yuqoridagi keltirilgan fikr-mulohazalardan anglash mumkinki, lingvomadaniy birliklar muayyan bir xalqning milliy qadriyatlari, urf-odat va an’analari, milliy tafakkuri, turmush tarzi, madaniyati, tarixi kabilarni o‘zida mujassamlashtirishi bilan xarakterlanadi. Shuning uchun ham mazkur birliklarni xalq hayoti bilan uzviy bog‘liqlikda o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

D.Jamoliddinova: “Til tizimi birliklari, shu jumladan, terminlar ham xalq madaniyati, mentaliteti, milliy ongi bilan bog‘liq holda tadqiq etilgandagina uning tavsifi mukammal bo‘la oladi” [5] degan xulosaga keladi.

**Xulosa va takliflar.** Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, lingvomadaniy birliklar matnda badiiylikni ta’minlash bilan bir qatorda xalqimizning milliy-madaniy o‘ziga xosliklarni ifodalovchi birlik sanalar ekan, bu borada davr talablari asosida muayyan ijodkor asarlari yuzasidan keng qamrovli izlanishlar olib borish oldimizga qo‘ygan maqsadlarimizdan biridir. Badiiy matnlarda frazeologizmlar, etalonlar, ramzlar, metaforalar, turg‘un o‘xshatishlar, nutqiy etiketlar, urf-odat va marosimga doir so‘zlar, topishmoqlar va boshqa lingvomadaniy birliklar qatorida terminlarga nisbatan ham lingvomadaniy birlik sifatida qarab, til sohiblarining milliy ongi bilan bog‘liq holda o‘rganish alohida izlanish talab qiladi.

## ADABIYOTLAR

1. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Academia, 2001. – С.18.
2. Худойберганова Д. Матннинг антропоцентрик тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2013.
3. Xudayberganova D. Zamonaviy tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – -Toshkent-2024. –B 46.
4. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya. – Toshkent, 2019. – B. 28.

5. Жамолиддинова Д. Бадиий матнда терминларнинг лингвопоэтик ва лингвокультурологик хусусиятлари. Филол. фан. док. (DSc) дисс. – Тошкент, 2021. – Б 71